

Het regiment van de roem

Ismail Kadare's meesterwerken

BRON: NRC Handelsblad, 6 april 1990

Door Nicolaas Matsier

In Albanië liggen de boeken van Ismail Kadare op menig nachtkastje. In Nederland zijn weliswaar vijf boeken van hem vertaald, maar erg bekend is hij toch nog niet. Ten onrechte, vindt Nicolaas Matsier, want Kadare is een groot schrijver. „Ik zal me beperken tot de vraag hoe het mogelijk is dat iemand met een talent als Kadare het heeft weten uit te houden in een, lijkt mij, vreselijk land als Albanië.“

Toevallig beginnen de namen van enkele door mij bewaarde Middeneuropese auteurs momenteel allemaal met een K: Danilo Kis, Joegoslavië; György Konrad, Hongarije; Tadeusz Konwicki, Polen. Hun gelid wordt sinds kort versterkt door Ismail Kadare, Albanië. Misschien moet ik – voor het geval iemand mocht denken dat ik Milan Kundera, Tsjechoslowakije, vergeet – even vermelden dat hij niet meedoet in mijn canon. Hem vind ik een geval van hogere kitsch, een overschatte macho die schema's invult, een ijskoude schrijver. Ontroering, daar gaat het om, en warmte; niet om de pose van de filosoof, niet om de Gedachte voor de Spiegel. Maar dit is niet de plaats om het over Kundera te hebben – het is me om Kadare te doen. Tenzij ik me sterk vergis, zullen de wenkbrauwen van de lezer omhoog zijn gegaan: Albanië? Jawel, Albanië. Tussen die vraag en antwoord doen zich twee verschijnselen voor, die ongetwijfeld zullen samenhangen. Allereerst het vooroordeel. Kortweg: kan uit Albanië iets goeds komen? In die vraag lijkt een op niets te baseren lichte minachting voor een land en een taalgebied, nog kleiner dan het onze, door te klinken. Ik geef toe het ook zelf verbazingwekkend te vinden dat een groot schrijver als Kadare heeft kunnen gedijen, en voorzover ik weet nog altijd gedijt, in de laatste Europese enclave van het zwartekousencommunisme; hij ligt, is me verteld, in elke Albanese woning op het nachtkastje. Voorts is daar het raadsel van zijn betrekkelijk grote onbekendheid alhier. In deze krant is het meen ik de eerste keer dat hij aandacht krijgt, na niet minder dan vijf romans.

De discontinue manier waarop hij is uitgegeven, zal daar wel toe bijgedragen hebben: in de jaren zeventig twee romans bij Pegasus, begin jaren tachtig eentje bij Agathon, sindsdien twee bij Van Gennep. Mijn enthousiasme over de laatste in vertaling verschenen roman, *Kroniek van de stenen stad*, bracht me ertoe al zijn tot dusver in het Nederlands vertaalde werk te gaan lezen, respectievelijk herlezen – en de oogst is niet gering: van die vijf romans zou ik er tenminste drie onbeschroomd meesterwerken willen noemen. Kadare is in 1936 te Gjirokastër geboren is, en heeft letteren gestudeerd in Tirana en in Moskou, aan het Gorki-Instituut. Hij debuteerde op zijn achttiende als dichter, en in 1963 dan wel '67 als romanschrijver. Naast poëzie en romans (tenminste zeven) heeft hij verhalen en essays geschreven. Van die romans is het meestal onduidelijk wanneer ze oorspronkelijk gepubliceerd werden; ze zijn allemaal vertaald uit het Frans, en de uitgevers hebben het niet nodig gevonden een kleine handreiking te doen.

Bombarderen

Kadare, drie jaar jonger dan Konrad, zou prachtig gepast hebben in Wim Kayzers roemruchte vierluik, dat voor Konrads doorbraak heeft gezorgd. Kadare maakte de tweede wereldoorlog mee in zijn geboortestad Gjirokastër, een bergstad met citadel in het zuiden van Albanië waar de

strijd heen en weer golfde tussen de Italianen, de Grieken, de Duitsers en de partizanen, terwijl Engelse vliegtuigen de stad niet aflatend bombardeerden. Over dit – weliswaar niet met name genoemde – Gjirokastrë en de oorlog ter plaatse gaat de autobiografisch getinte roman *Kroniek van de stenen stad*. Autobiografisch getint, schrijf ik voorzichtig, want elke aanduiding in dezen is al snel te grof, en te personalistisch. Er is weliswaar een ik – een jongetje van een jaar of zeven, acht, dat naamloos blijft; een jongetje dat de lezer wat mij betreft gerust mag identificeren met Ismail Kadare – maar dat jongetje is niet echt waar het om gaat, ook al is het via zijn, meestal uiterst onnadrukkelijke, blik dat de lezer tegenwoordig is in de stad, en via zijn oren dat hij flarden van talrijke gesprekken hoort. Het jongetje is bij dat alles weliswaar de intermediair, maar niet de hoofdpersoon. Hij is een bijpersoon temidden van andere bijpersonen. Kadare doet op de een of andere, tamelijk geheimzinnige, manier niet aan hoofdpersonen (op hooguit één roman na, die met groter gemak autobiografisch genoemd kan worden, waarover straks). Accurater zou het zijn, te zeggen dat de hoofdpersoon van *Kroniek van de stenen stad*, zoals de titel al aangeeft, de stad zelf is, met inwoners, huizen, regenputten, straten en al. Flardsgewijs rijst er een prachtig beeld op van die stad, bewoond door islamieten en christenen, lastdragers, derwisjen, priesters, Marxlezende gymnasiasten, Turkse boekenlezende grootvaders, zeer oude vrouwen die al tientallen jaren lang hun huizen niet meer uit geweest zijn, een stadsbard, zigeuners, een gepensioneerde kanonnier, een uitvinder, een kroniekschrijver, partizanen, fascistten, Italiaanse legerhoeren, en ooevaars. Het is een gemeenschap waarin de eeuwen naast elkaar lijken voort te bestaan, en waar bij voorbeeld het geloof in zwarte kunst plotseling de kop op kan steken. Zo is er een hoofdstuk waarin de stadsbewoners koortsachtig en met vereende krachten – het gemeentebestuur gelast zelfs extra bewaking van de begraafplaats – speuren naar hekseballen. Die zijn, haast ik me uit te leggen, vervaardigd van zorgeloos afgeknipte nagels en onnadenkend behandelde haren. Voor alle zekerheid wordt de enorme put met – mogelijk behekst – regenwater onder het huis leeggeschept en opnieuw gevuld. In een ander hoofdstuk voorspelt een grootmoeder, met behulp van het schouderblad van een daartoe geslachte haan, 'oorlog en bloedvergieten'. Dat is dus waar de roman over gaat: het lokale, dagelijkse leven tijdens de oorlog te Gjirokastrë, Zuid-Albanië – de zoveelste oorlog; een verhaal in engere zin is er niet. De oorlog is een draad, die erdoorheen loopt, met zijn nieuwigheden zoals verduistering, de komst van het afweergeschut, de

aanleg van een vliegveld (het eerste beton), en niet te vergeten het schuilen in de kelder.

Schuilkelder

Op een dag is er opeens een bord tegen de muur van het huis gespijkerd, met in grote zwarte letters: 'Schuilkelder voor negentig personen'.

"De eerste dag bleven alle voorbijgangers ervoor stilstaan, en de mensen die konden lezen legden de anderen uit wat er aan de hand was.

'Is het huis te koop?'

'Nee, vadertje. Dit is iets anders.'

'Wat dan wel?'

'Er staat dat we hier moeten schuilen als de vliegtuigen bommen gooien.'

'Is het heus?'

Ik bleef voor de deur staan en lachte naar de voorbijgangers, alsof ik zeggen wilde: 'Zien jullie dat? Dit is pas een huis!'

Ik was apetrots."

Wie er schuilen, waarover ze praten, hoe er in die kelder een fatale liefde tot stand komt, over zulke dingen en honderden andere gaat *Kroniek van de stenen stad* – het dorpsnieuws naast het wereldnieuws, jong naast oud, geletterd naast ongeletterd. Terwijl hun oudere broers het kadaster in brand steken, gaan het jongetje en zijn vriendje gewoon door met postzegels verzamelen. Er wordt veel gepraat en bij elkaar binnengelopen, en alle sprekers en spreeksters lijken gelijkberechtigd. Dank zij dat jongetje, dat luistert en kijkt – vaak zonder dat de lezer zich van zijn bemiddelende positie bewust is – krijgt de stad iets alomtegenwoordigs en tijdloos. Alles is hiervan hetzelfde gewicht, en alles kan op zijn tijd centrum van aandacht worden. Heel mooi overkomt het af en toe de taal zelf, dat zij de aandacht van het jongetje trekt. Zo mooi, dat ik een paar passages wil citeren. Er is sprake geweest van 'Witte terreur' – dat is, als ik het goed begrijp, terreur van de kant van rechtse Albanese nationalistten. En dan staat er: „Steeds groter werd mijn angst voor al wat wit was. Op de witte rozen in mijn herinnering, op de gordijnen in de woonkamer, op grootmoeders witte nachthemd, op alles stond het woord 'terreur' geschreven." Tot slot – omdat citaten nogal wat meer vermogen dan recensenten – nog één, heel kort, citaatje, waarbij men bedenke dat Albanië, hoe klein ook in onze ogen, een woest en ontoegankelijk land is, waarin Tirana zo ver van Gjirokastrë ligt, dat de stadschroniqueur er speciaal melding van maakt dat 'onze stadgenoot' die en die gisteren is teruggekeerd van een tiendaags

ISMAIL KADARE

De in 1985 overleden Albanese 'Stalin', Enver Hoxha, moet aan zijn studietijd, voor de oorlog in Parijs, wel een geweldig respect voor cultuur hebben overgehouden, dat hij zoveel jaren lang de in 1926 geboren schrijver Ismail Kadare in het genot gelaten heeft van een relatieve intellectuele vrijheid. Kadare's werk omvat in de Albanese uitgave nu al twaalf delen. Lang niet alles daarvan is in vertaling in het buitenland verschenen. Een dissident is Kadare geenszins, eerder iemand die – de politieke conjunctuur in Albanië volgend – er toch in is geslaagd literaire werken te scheppen die alom buiten Albanië erkenning hebben gevonden, aanvankelijk in kleine kring en vooral in Frankrijk. In meer dan twintig talen is hij inmiddels vertaald, en zijn naam duikt af en toe op als kandidaat voor de Nobelprijs literatuur. Ook reist hij regelmatig naar het buitenland, en is daarmee niet alleen vermoedelijk de meest bereisde Albanees in het vele jaren lang bijna volstrekt van de buitenwereld afgesloten Balkanland, maar ook zijn voornaamste stem. Uit Tirana bereikt de wereld verder immers niet veel meer dan onverteerbare propaganda-blaadjes en dito uitzendingen. Men had misschien kunnen verwachten dat Kadare's positie precair zou worden na de dood van beschermheer Hoxha, aan wie hij bijvoorbeeld in het uit 1971 daterende *Kroniek van de stenen stad* nog enige eer bewijst. Temeer daar hij in 1982 een openlijke aanvaring had met de huidige leider, Ramiz Alia, toen partijsecretaris voor cultuur en propaganda. Maar niets is minder waar. Bij de voorzichtige opening naar de wereld van Albanië – juist deze week zijn de telefoonverbindingen hersteld – vervult de schrijver Kadare wederom een belangrijke rol. Naast het voornaamste steeds terugkerende thema in zijn werk – de historische continuïteit van de Albanese natie op de Balkan, die zich in ouderdom kan meten met de Oude Grieken – is thans een tweede opgedoken: de noodzaak van een cultureel réveil, en meer vrijheid in de Albanese samenleving.

Beide thema's kunnen moeiteloos met elkaar worden verbonden: de *kanun*, de Albanese rechtvaardige strafwet is immers meer dan duizend jaar oud, betoogde Kadare eind vorig jaar in een artikel in het Albanese literaire tijdschrift *Drita*. Dat artikel behelsde een juichende recensie van *De messen*, een roman van Neshat Tozaj waarin voor het eerst de almacht van de Albanese politieke politie aan de kaak werd gesteld. Het voortouw heeft de eerste man van de Albanese literatuur in dit opzicht dus niet genomen – vandaar wellicht diens zelfkritische opmerking: „We moeten erkennen dat de Albanese literatuur zich tot op heden weinig met deze problemen heeft bezig gehouden, en dat strekt haar niet tot eer.”

Raymond van de Boogaard

verblijf in Tirana. „Ze praatten ook dikwijls over Albanië. Ik luisterde nieuwsgierig en piekerde me suf wat toch dat Albanië was waar ze zich zo druk om maakten. Albanië, was dat alles wat ik om me heen hoorde en zag: de binnenplaatsen, het brood, de wolken, de woorden, Djedjo's stem, de ogen, de verveling, of alleen een deel daarvan?” Het is Kadare's zeer grote verdienste dat hij al dit Albanië, en heel dit Gjirokastër, in één, niet eens buitengewoon omvangrijke, roman heeft weten samen te ballen, in een aaneenschakeling van losjes verbonden taferelen en scènes, zowel spannende als poëtische, met een zeer goed oor voor dialoog. *Kroniek van de stenen stad* dateert uit 1971. Maar ook Kadare's debuut als romanschrijver, uit 1963, was meteen al een meesterwerk. En het eigenaardige is dat de twee boeken absoluut niet op elkaar lijken; het

zouden, behoudens hun preoccupatie met de geschiedenis van Albanië, romans van verschillende schrijvers kunnen zijn. Datzelfde geldt trouwens ook voor de overige door mij gelezen romans van Kadare.

Gesneuvelden

De generaal van het dode leger gaat evenals de *Kroniek* over de tweede wereldoorlog – maar indirect. Twintig jaar na die oorlog arriveert een Italiaanse generaal in gezelschap van een dito priester in Albanië, met als taak aldaar de stoffelijke resten van circa twintigduizend gesneuvelde landgenoten op te sporen en te repatriëren. Voorzien van Albanese grondwerkers beginnen ze in de regenachtige herfst aan het karwei, dat anderhalf jaar zal gaan duren. Ze werken aan de hand van oude militaire gegevens, to-

pografische kaarten en mondelinge aanwijzingen die ze ter plaatse krijgen. Op gezette tijden denkt de generaal aan allerlei verhalen die hem, voor zijn vertrek, verteld zijn door oudstrijders die ergens een vriend begraven hebben, daar en daar, tussen de cypressen en de kerkmuur; hij denkt aan de aandrang die vele moeders, oorlogswezen, hertrouwde vrouwen op hem uitgeoefend hebben. Dorpelingen denken aan partizanen en deserteurs, van wie dagboeken te voorschijn worden gehaald – en zo begint het te wemelen van de verhalen. Het verhaal van de Italiaanse legerhoer die, gestorven voor het vaderland, met militaire eer begraven is – vermoord door de vader van een Albanese zoon die op haar verliefd werd. Een glimp van het verhaal, via zijn dagboek, van een deserteur die molenaarsknecht werd, van zoveel februari '43 tot zoveel september van hetzelfde jaar. En door het hele boek heen loopt een prachtige plot: het zoeken naar kolonel Z., de commandant van het beruchte Blauwe Bataljon. De generaal blijft het hele boek door naamloos, evenals de priester, en 'de deskundige', een aan hen toegevoegde Albanese official. Ook de soldaten die, meestal met grote krachtsinspanning worden opgedolven, blijven naamloos. Maar niet hun eenheden: het Regiment van de Roem, de Tweede Divisie, de IJzeren Divisie, het Derde Alpenbataljon, het Tweede Legerkorps – al die vergeefse namen leest de generaal keer op keer door in zijn lijst der vermisten. Even veelvuldig als terloops ervaart de lezer de details van deze eigenaardige militaire archeologie: het gedoe met de medaillonster identificatie, en als die ontbreken het gemeet van botten, om uit te rekenen dat iemand 1.63m geweest moet zijn, het bestuderen van gebitskenmerken (metalen brug, ontbrekende hoektanden, rechter snijstand van goud) – al die vreemde energie, erop gericht om aan de resten nog éénmaal hun identiteit te hergeven. Zo formeren de generaal en de priester dus geleidelijk hun dode leger, 'een heel leger in nylon zakken', en zo krijgt de lezer dus een veelzijdig beeld van de – altijd plaatselijke – oorlog. Een prachtige roman, waarvan ik de apotheose (in verband met kolonel Z.) hier niet zal verklappen. De spanning in het desbetreffende hoofdstuk is te snijden. In de kleine en compacte roman *De brug met drie bogen* – geen idee wanneer hij hem geschreven heeft: de Nederlandse vertaling (1984) is weer eens gebaseerd op een Franse (1981) – is het Kadare andermaal om Albanese geschiedenis te doen, maar dit keer geen contemporaine – het boek speelt in 1377-78, en de hoofdpersoon is om zo te zeggen een brug, en wel de aanleg van een brug, op een plek waar de oude Romeinse heerweg, de Via Ignatia, al eeuwen een belangrijke oost-west verbinding, langs voert.

Op die plaats, waar slechts een onaanzienlijk dorp ligt, is er totdantoe een veer geweest, maar op een dag verschijnen er mannen om met de graaf te overleggen over de aanleg en exploitatie van een brug. Die brug komt er – onder onze ogen wordt hij aangelegd, honderd pagina's lang, in anderhalf jaar – en het is de brug waarover de Turken zullen binnenmarcheren.

De roman is geschreven in de vorm van een kroniek, door de monnik Gjon – in werkelijkheid de auteur van de oudste geschreven Albanese tekst. Het is een adembenemend mooi boek, met als intrigerende eigenschap – alweer – dat het werkelijke thema niet de geschiedenis van een enkeling is, of van een paar enkelingen, maar van een landschap en zijn bewoners. Het drama – onder meer de strijd tussen het veer en de rivier enerzijds, en de weg en de brug anderzijds, met alle belangen vandie – is bovenindividueel, al leveren alle individuen een aandeel: van de veerman, via de graaf, de architect, de grondwerkers tot allerlei dorpsbewoners, van wie er een wordt ingemetseld in een pijler van de brug, als een duister offer aan de voortaan getemde rivier. Allerlei vormen van bijgeloof spelen tijdens de totstandkoming van de brug een rol, net zoals oude volksverhalen en legenden, van één waarvan deze roman in feite een uitwerking vormt. Het boek is prachtig geschreven, in korte, snelle hoofdstukken, en het lijkt verwonderlijk weinig op de hierboven besproken andere romans. Maar weer slaagt Kadare erin, lokale geschiedenis te schrijven met volstrekt literaire middelen – geschiedenis waarin niets en niemand misbaar is, noch de elkaar tegenwerkende mensen, noch de natuur. En dat is dan vooral de Albanese regen, die zoals in vrijwel al Kadare's boeken, zowat de kracht van een personage heeft, al dan niet in de vorm van een rivier die de brug aanvalt.

Talent

Ik wil de lezer enigszins ontzien, door nu niet óók nog een andere historische roman, *De regentrommen* (alleen te vinden in bibliotheken), te gaan prijzen, al is daar alle reden toe; ik zal me beperken tot de vraag hoe het mogelijk is dat iemand met een talent als Kadare het heeft weten uit te houden in een, lijkt mij, vreselijk land als Albanië, en niet als zovelen van zijn vakbroeders in Midden-Europa de wijk heeft genomen naar het westen, zoals Kundera, of gependeld heeft, zoals Kis, of gebleven is, maar alleen uitgegeven door de samizdat, zoals Konrad. Ik denk dat de verklaring van het fenomeen gezocht moet worden in een paar factoren. Ten eerste is het aantal decennia dat Albanië als onafhankelijke staat bestaan heeft op

de vingers van twee handen te tellen – het is aan één stuk door bezet gebied geweest. Uit alles wat Kadare geschreven heeft, blijkt een grote liefde voor zijn eigen land en zijn eigen taal – evenwel zonder dat hij zich ooit (voorzo- ver ik gezien heb) verlaagd heeft tot laagbijdegronds nationalisme, tot socialistisch realisme, of tot andere vormen van literaire dienstbaarheid. In 1982 is hij, lees ik op een flap, ernstig bekritiseerd in de Albanese schrijversbond wegens 'subjectivistische behandeling van historische gegevens' – ik ben benieuwd op welk boek, als het er één was, deze kritiek gericht is geweest. Voor wie *De schemering der steppegoden* (Franse uitgave 1981, Nederlandse 1983) gelezen heeft – ik beloof dat dit de laatste titel is die ik zal noemen – behoeft Kadare's houding als schrijver, als dat al nodig zou zijn, geen andere toelichting. Deze, zonder meer autobiografische, roman gaat over de positie van de schrijver in een maatschappijvorm die hem zowel in de watten legt als angstvallig in de gaten houdt. *De schemering der steppegoden* speelt zich af in het jaar waarin Pasternak de Nobelprijs kreeg, 1958. Kadare bevond zich toen, als literatuurstudent aan het Gorki-Instituut, in Moskou. Hij beschrijft, grimmig en komisch, de orkestratie van de verontwaardiging die geleding na geleding, stad na stad, vakvereniging na vakvereniging ten beste geven. Die verontwaardiging is volkomen in overeenstemming met de gekapitonnerde verveling van de in hun collectieve vakantieverblijven te Riga pingpongende, respectievelijk te Jalta biljartende, ingepakte, zwijgende schrijvers. Heel mooi is ook zijn beschrijving van de volkomen rituele dronkenschap die men zich op het Gorki-Instituut eens in de zoveel tijd toestaat. Dan raakt men in vervoe- ring over de boeken die men niet schrijft, maar van plan is te schrijven, om, na zijn roes uitgeslapen te hebben, weer over te gaan tot de orde van de dag. In *De schemering der steppegoden* spreekt Kadare terloops zijn verachting uit over schrijvers uit andere satellietstaten die op het Russisch over zijn gegaan, en heel duidelijk blijkt daar zijn onverzettelijke trots, als schrijver uit een klein taalgebied. Het is, denk ik, vooral die trots die er de reden van is dat Kadare Albanië nooit heeft willen verlaten. De paradox van die trots is zijn grote schrijverschap.